

TÜRKÎ-İ BASÎT'İN DİLİ ÜZERİNE

İmdat DEMİR*

ÖZET

Dîvân-ı Türkî-i Basît, Edirneli Nazmî tarafından 16. yüzyılda yazılmıştır. Eser, *Türk-i basit* anlayışıyla kaleme alınmıştır. Bu çalışmada eserin dili, gramatikal yapı ve söz varlığı açısından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Dîvân-ı Türkî Basît, Türk-i basit akımı, Türk dili.

ABOUT LANGUAGE OF TURKÎ-I BASÎT

ABSTRACT

Dîvân-ı Türkî-i Basît was written by Edirneli Nazmî in 16th century. The work was written by idea of *Türk-i basit*. In this study, language of the work will be studied in terms of grammatical structure and vocabulary.

Key Words: Dîvân-ı Türkî Basît, movement of Türk-i basit(=Turkish of easy), Turkish language.

11. ve 13. yüzyıllar arasında Karahanlı Türkçesi, Türkçenin tek yazı dili olarak bilinir. 13. yüzyıldan sonra çok geniş bir coğrafyaya yayılan Türk dünyasında üç yazı dilinin ortaya çıktığını görmekteyiz. 1. Amuderya Irmağı'nın aşağı kısmında bulunan, Harezm bölgesinde gelişen ve Karahanlı Türkçesinin devamı sayılan Harezm Türkçesi; 2. Altınordu sahasında ve Memluk tarafında ortaya çıkan Kıpçak Türkçesi; 3. Anadolu ve Azerbaycan'da vücut bulan Eski Oğuz Türkçesi (Eski Anadolu Türkçesi).

Oğuzlar, Orta Asya'nın değişik bölgelerinde yaşayan en kalabalık Türk boylarındandı. 10. yüzyılda Oğuzlar, Seyhun Nehri ve Hazar Denizi arasında yaşamaktaydılar. 11. yüzyıldan itibaren

* Okt., Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, imdatdemir45@hotmail.com.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Oğuzların Batı'ya hareketiyle Azerbaycan ve Anadolu bölgeleri 13. yüzyıldan itibaren Oğuz Türklerinin diyarı olmaya başladı. Bu iki yüzyıl arasında Oğuzların Selçuklu Devleti'ni kurması, onu Anadolu Selçuklu devletinin izlemesi, sonrasında Beylikler ve en sonunda Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkması bu tespiti kanıtlar niteliktedir. Çünkü yukarıda saydığımız devletlerin hepsi Anadolu topraklarının bir kısmında ya da tamamında yer almıştır.

Oğuzlar, Seyhun civarında yaşarlarken sözlü dillerini korumaktaydı ve pek azı Hakaniye Türkçesini biliyordu. 11. yüzyıldan itibaren Azerbaycan'a, İran'a ve Anadolu'ya ilk gelenler ise o zamanki Hakaniye Türkçesi çerçevesinde oluşan dil ve kültür ortamının tesirinden uzaklaştılar ve bunlar büyük ihtimalle göçebe oldukları için Hakaniye çerçevesinde oluşan edebî dili değil; atalarından öğrendikleri Oğuz konuşma dilini kullanıyorlardı. Tahsilsiz Oğuzların İran tarafına gelenleri, daha 11. yüzyılın ikinci yarısına varmadan Selçuklu Devleti'ni kurdular. Selçuklu coğrafyasında Arapça ve Farsça dil ve edebiyat açısından zirvedeydi. Selçuklu Devleti'nin bir ilim ve resmî dili olması gerekiyordu. Geldikleri yerde hazır olarak oluşan bu dillerden Arapça bilim dili, Farsça da edebiyat ve devlet dili oldu (Ercilasun, 2006: 432)

1071 Malazgirt Savaşı'yla Oğuz Türklerine Anadolu'nun kapısının açılmasından kısa bir süre sonra Anadolu, Oğuz Türklerinin toprağı hâline geldi. Oğuzlar, Anadolu'ya 11. yüzyılda girmelerine rağmen tam iki yüzyıl boyunca konuşma dilleri yazı diline dönüşmemişti. Çünkü ilk göçlerin olduğu dönemde Anadolu'da Oğuzların nüfusu azdı ve Bizanslılarla savaş devam ediyordu. 13. yüzyılda Moğolların ortaya çıkması ve Batı'ya yönelmeleriyle beraber Oğuzların birçoğu Anadolu'ya gelmişti. Buna ilave olarak Oğuzların Arapça ve Farsçayı bilen ve Hakaniye lehçesiyle temasa geçen okumuş seçkin ve şehirli kesimi de Moğol saldırılarından kurtulmak için Anadolu'ya gelmişlerdi. Türkistan'daki edebî dili bilenler ya da tasavvuf kültürüyle yetişip Arapça ve Farsça bilen aydınlar, Anadolu'ya geldiklerinde bildikleri edebî dil yerine Anadolu'da konuşulan sözlü dili kullanmak durumunda kaldılar. O dil de nüfusun çoğunu oluşturan Oğuzların konuşma dili idi. Hatta *olga-bolga* olarak söylenen eserlerdeki karışık dilli hadiseler aslında önceki dilden yeni yazı diline aktarılan münferit unsurlardı¹ (Ercilasun, 2004: 433-434).

¹ Bu konuyla ilgili birçok görüş vardır. Ancak konumuz dışında kaldığından *olga-bolga* dilli eserlerin bir ağız mı, yoksa göç sonucu oluşan bir yazı dili mi olduğuna dair şu çalışmaya bakılabilir: (Erdem, 2006)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Selçuklulardan sonra kurulan Anadolu beylikleri de - özellikle Karamanoğlu Mehmet Bey'in fermanı buna güzel bir örnektir- Oğuz yazı dilinin oluşumunu desteklemişlerdir.

Eski Oğuz Türkçesi, 13. yüzyıldan itibaren Azerbaycan, Anadolu ve 14. yüzyıldan sonra da Balkanlarda ortak yazı dili olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu yazı dili yeni oluştuğundan eserlerdeki dilde ya da imlâda farklılık olabiliyordu. Aynı metinde aynı zaman ya da eklerde farklılık olduğu gibi kişi çekimlerinde de aynı kişi çekimi için bile farklı morfofonolojik şekiller karşımıza çıkmaktaydı (Gülsevin, 2004: 54). Belki de bu durum ağızlara dayalı farklılıklardı (Erdem, 2006: 83-110)

16. yüzyılda Eski Oğuz Türkçesi yerini onun devamı olan Osmanlı ve Azerbaycan Türkçesine bıraktı. Azerbaycan Türkçesi 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkçesinden farklılaşmış olmakla birlikte, henüz iki edebî dilin tam olarak birbirinden ayrıldığını söyleyemeyiz (Ercilasun, 2006:457).

Arapça ve Farsça 15. yüzyıldan itibaren yeniden rağbet görmeye başlar. Medreselerde aydın kesimin bilim dili olarak Arapça; edebî dil olarak Farsçanın benimsenmesiyle eserlerde yavaş yavaş Arapça ve Farsça kelimelerin hatta tamlamaların yer aldığını görmek mümkündür. Özellikle XV. yüzyıldan itibaren İstanbul'un kültür merkezi hâline gelmesiyle birlikte şairlerin bu dillere ilgisi arttı. Edebiyat camiasında İran ve Fars biçim ve ahenklerine olan ilgi, o dillerden kelimelerin girmesine ve hatta o dillere ait mazmunların da zamanla Türk edebiyatına taşınmasına yol açtı. Tabii ki Türkçe kelimelerin aruz ölçüsüne uymaması, Arapça ve Farsça kelimelere ilgiyi artırdı. Dolayısıyla Türkçe kelimeler şiirlerde azalmaya başladı.

Arapça ve Farsçaya rağbetin arttığı 15. yüzyılın sonlarında Aydınî Visalî ve 16. yüzyılın başlarında Tatavralı Mahremî ile Edirneli Nazmî sade Türkçe ile şiir yazma girişiminde bulunmuşlardır. Bu duruma ilk olarak Fuat Köprülü, *Türk-i basit akımı* adını vermiş ve birçok araştırmacılarca bu görüş benimsenmiştir. Ziya Avşar ise bu durumun bir akım değil münferit bir hadise olduğundan bahsetmiştir.²

16. yüzyılda Osmanlı Devleti; siyasi, sosyal, kültürel ve edebî alanda zirveye çıkmış, sınırları üç kıtaya taşmış, Türk ve İslam dünyasının en büyük temsilcisi konumuna gelmiş ve Türk-İslam kültürünün merkezi olmuştur. Önceden Fars ve Arap şiirlerini taklit yoluna giren şairler, bu dönemde kendine has bir çizgiyi takip ederek klasikleşmişlerdir. Bu dönemde dildeki yabancı unsurlar hızla

² Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için şu çalışmaya bakılabilir: Ziya Avşar (2001).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

artarken, Edirneli Nazmî belki de kendinden bir yüzyıl önce yaşayan Necati Beg, Süleyman Çelebi gibi ya da bu yüzyılda yazıya geçirilen Dede Korkut hikâyelerindeki sade ve özlü anlatımı tercih ederek, divanında yer alan *Türkî-i Basît* tarzı şiirlerinde Türkçe söz ve deyimleri öne çıkarmış, dil yapısında da Eski Oğuz Türkçesine bağlı bir anlayış içerisinde olmuştur.

Türkî-i Basit'in Dil Özellikleri

Türkî-i Basit(=TB)'in dil özelliklerini incelerken, eserin hem yazıldığı dönem içindeki yerini hem de Eski Oğuz Türkçesi(=EOT) ile birleşen ve ayrılan yönlerini karşılaştırmanın daha doğru olacağını sanıyoruz. İncelemede örnek aldığımız metin Ziya Avşar'ın çalışmasıdır (Avşar, 2007).

I. TB'nin Gramer Yapısı

1. Ses Bilgisi

1.1. Ünlü Uyumları

1.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

TB'de kalınlık- incelik uyumu EOT'daki gibi genel olarak uygulanır:

gerekdir (s.104-11b), dünyeden (s.105-25b), yaramazlığıla (s.106-26b), toğrulavuz (s.107-49b), sağrağ (174-1a).

Uymayan biçim birimler:

+{(i)ken}: *buyruğken (s.123-22b), uyurken (151-2a)*³.

-{(D)yoru(ur)}: *öldürüyorur (165-2a), söyleyorur (220-3a).*

1.1.2. Dudak Uyumu

EOT için söylenen kurallar TB için de geçerlidir. Dudak uyumu kuralına uyulmayan birçok örneğe rastlamak mümkündür:

açuğ (211-5a), eksüklüyi (38-5a), yaşum (55-1a), dünyenün (61-2a), Nazminün (71-5a), dudağdur (33-4b), aņsuzın (63b-2b), tatlu (23-3b), irgür (135-5b); kapusın (148-4a), boyı (149-2a), oğıla (22-1a), olmışdur (243-1b), olisardur (1-4b).

³ Kelimelerin geçtiği metinde s. kısaltması sayfa numarasını vermekte, kısaltmanın kullanılmadığı açıklamalar da gazelin numarasını belirtmektedir.

1.1.3. Ünsüz Uyumu

EOT'de ünsüz uyumu kuralına çoğunlukla uyulmamıştır. TB'de de aynı durumun görüldüğü örnekler mevcuttur:

ululuğda (s.127-21a), *düşükde* (107-4a), *oymadukdur* (110-2a), *yutdurursın* (137-5a).

1.2. Ses Değişmeleri

1.2.1. Ünlü Değişmeleri:

Ünlü değişmeleri EOT'ye paralel görünmektedir. Eski Türkçeden EOT'ye değişen ünlüler TB'de de görülmektedir:

degül (142-3b), *sevgüli* (144-1a), *virür* (174-3a), *yire* (203-5b), *yer* (241-1a).

1.2.2. Ünsüz Değişmeleri

/t/ > /d/ : *degme* (79-5a), *dokuna* (245-8b), *dağınur* (256-7a), *ditrer* (207-2a), *dutalum* (104-8a),

/t/ bazı örneklerde korunur: *çalup* (74b-2b), *tırup* (266-6a), *tımla* (140-3b), *toğru* (141-5a), *tar* (138-1b), *tolu* (126-8a), *tonı* (139-4a).

/k/ > /g/ : *geydügi* (255-1b).

/k/ > /h/ : *ağşam* (110-2b), *koğu* (123-4a), *uyğudan* (99-5b), *yoğsulluğın* (s.105-17b).

Orta Hece Düşmesi: *eylük* (237-1b).

Geçişme: *niçün* (1-2b)

Göçüşme: *bigi* (261-2b).

/v/ > Ø: *ura* (273-1b), *urduğın* (273-1b), *urduğca* (277-1a)

/ğ/ > /v/: *şovuğ* (68-6b).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009

2. Şekil Bilgisi

2.1. Çekim Ekleri

2.1.1. İsim Çekim Ekleri

2.1.1.1. İsim Hâl Ekleri

TB’de yalın hâl ile yönelme ve bulunma hâli eklerinin önceki ve sonraki dönemlere göre değişik örnekleri yoktur. Belirtme ve ayrılma hâli görevinde ise arkaik yapıların örneklerine rastlamak mümkündür. *Belirtme hâli eki*, bilinen **+(y)I** şeklinin dışında **+{ Ø }** ile de metinde geçmektedir. **+{ Ø }** yapısı isimden sonraki 3. teklik kişi ekiyle birlikte belirtme hâli görevinde bulunmaktadır:

+{ Ø } : *adın +Ø açar (s.104-3b), derdin +Ø sağlar (51-6b).*

+(y)I: *seni (50-2b), delükanlıyı (150-6a), sözümi (s.110-III-13).*

Ayrılma hâli eki olarak genellikle **+(dAn)** biçim birimi kullanılırken **+(dIn)** biçim biriminin de kullanıldığı görülmektedir. Hâlbuki ek EOT döneminde de karakteristik olmamasına rağmen TB’de aşağıdaki kullanımlar tespit edilmiştir (Gülsevin, 2004: 111):

öñdin (79-3b), yañadın (195-3a), andın yaña (s.106-35).

Vasıta hâli eki olarak üç yapı tespit edilmiştir:

+(In): *ansızın (s.119-16)*

+(DIA): İle edatının ekleşmiş hâlidir: *yaramazlığla (s.105-26b), O kim vara yamanlara koşıla (s. 105-22a)*

birle / bile (<bir +le) :

Bir olmaz çü yaħşı birle yaman

Bir olur mı yā arpa birle şaman (s.105-20a)

Düşürürsin beni sevgü bile her bir güzele (s.112-9).

Eşitlik ve ilgi ekleri metinde 16. yüzyıl metinlerindeki gibidir:

anca yol (s.104-1b), yolınca (s.106-33b); anuñ işi (104-7b), benim efendümsin (106-33b).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009

2.1.1.2. İyelik Ekleri:**I.teklik kişi:** *cānum* (s.109-I-2)**II. teklik kişi:** *ķuluķam ķānum senüñ* (s.109-I-4)**III. teklik kişi:** *dilinden* (s.104-3b), *efendisini* (s.104-5b).**I.çokluk kişi:** *yarümüz* (110-3-I-4)**II. çokluk kişi:** *ķuluķuz* (110-III-9)**III. çokluk kişi:** *ķulları* (128-32b)

Çokluk eki olarak Türk dilinin en karakteristik eki **+{IAr}** biçim birimi kullanılmıştır: *ķardaşlar* (23-3b), *evler* (24-2a)

2.1.2. Fiil Çekim Ekleri

EOT yazı dilinde aynı kip çekiminde aynı görevdeki ekin fonetik açıdan farklı kullanımlarının görülebildiği gibi benzer durum TB için de geçerlidir. Tabii ki Edirneli Nazmî, halk diliyle yazma çabasına dayanan üslubunu aruz ölçüsüne göre düzenleyebilmesi için Türkçenin yüz yıllardır doğal akışında geliştiği zengin biçimlerini kullanarak eserinde çeşitlilik ortaya koymuştur. Aslında Edirneli Nazmî'nin *Türk-i basit* çabası bu divanıyla Türkçenin sadece kelime düzeyinde değil, yılların birikimiyle ortaya çıkan Türk dil dizgesinin gramer açısından da zengin yapılara sahip olduğunu göstermektedir. Metinde, zamir kaynaklı birinci teklik kişi işlevindeki biçim biriminin fonetik açıdan farklı varyantlarını buna örnek gösterebiliriz:

bağışlaram (109-I-3), *bilmezem* (247-2a), *bilmen* (113-7), *idiserven* (153-5b), *gezerven* (231-2b).

TB'de zamir kaynaklı birinci teklik kişi gibi ikinci teklik kişi **-{Iz}** ekinin yanında bir örnekte **-{vUz}** biçimi tespit edilmiştir:

toğrulavuz (107-49b)

Görülen Geçmiş Zaman

+{dI} : *ķul oldum* (109-I-1), *alduñ* (119-II-7), *ķuş oldu* (113-3), *şığıñduķ* (104-1a), *geldüñüz* (215-3b), *didiler* (11-3a).

Üçüncü teklik ve çokluk kişi ekleri düz ünlülü şekilde kullanılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Öğrenilen Geçmiş Zaman

+ {mIş}: *olmuşam kul (109-18), baş virmiş (29-3a), engelün olmuşuz (257-4b), dağınışlar (250-4a)*. TB’de ikinci teklik ve çokluk kişi örneğine rastlanmamıştır.

-(y)Up} dUr(ur):

Bu yapı -(y)Up} zarf fiiliyle *dur-* fiilinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur (Gülsevin, 2004: 119). Gülsevin, bu yapının duyulan ve farkına varılan geçmiş zaman anlamlarıyla birlikte *geçmişte olup hâlâ devam edegelen bir zaman fonksiyonunun* sezildiğini, birinci teklik ve çokluk çekiminde görülen geçmiş zaman anlamının ağır bastığını belirtmektedir (Gülsevin, 2004: 119).

TB’de bu yapı ile ilgili iki farklı varyanta rastlanmaktadır. Ancak bu yapılar sadece üçüncü teklik kişi çekimindedir. -{UpdUr} yapısı ekleşme hüviyetini kazanmıştır denilebilir. -{Up} **durur** şekli metinde bir yerde geçmektedir⁴:

gönlüm alubdur (s.109-I-4), şîrinlik yazubdur (37-1a), bulubdur (59-1b), şararubdur (66-2a), sevübdür (243-6b), eyleyübdür (269-2a), beşzedübdür (36-2a), gelübdür (130-3b); olub durur (239-4a).

EOT’de rastlanan öğrenilen geçmiş zamanın olumsuzu *mAdUğ/mAdUğ ola* yapısına TB’de bir yerde rastlanmaktadır (Gülsevin, 2004:120):

Bir kişi ne deñlü ki şatı oñmaduğ ola

Añladuğum ol Naşmî ki benden beter olmaz(52-5a)

Bugün bu yapı, EOT’nin diğer bir kolu olan Azerbaycan Türkçesinde -{Ib}; Türkmen Türkçesinde de -{Ipdir} şeklinde yaşamaktadır (Ercilasun, 1992: 1030-1104) .

dur(ur) ifadesi öğrenilen geçmiş zaman kipi -{mIş} biçim biriminden sonra geldiğinde kelimeye ihtimal ya da kuvvetlendirme anlamı katmaktadır:

oğlamışdur (58-3b), sevmiş durur (188-6b), tuş olmamışdur (206-5b), görmemiş durur (263 6b).

⁴ -{Up} biçim biriminin yazımında örnek aldığımız metnin çeviri yazısına sadık kalınarak -{Ub} olarak yazılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Geniş Zaman

Metinde $\text{--}\{(A/U)r\}$ şeklinde geçen geniş zaman çekimi EOT'deki gibidir denilebilir:

bağışlaram (s.109-I-3), yıkarsın (136-1b), geçer (136-2b), şalaruz (s.260-40a), gözlerler (228-1a).

Örneğinin sınırlılığına rağmen geniş zamanın olumsuz çekiminde morfofonolojik farklılık arz etmektedir:

bilmen (s.113-7), dimezem (s.109-I-10), dimezüz (110-I-4).

Gelecek Zaman

EOT'de görülen biçim birimlerinin TB'de de kullanıldığını görmekteyiz.

-{IsAr}: EOT'nin en işlek gelecek zaman biçim birimidir. TB'de de bu biçim biriminin işlek olduğunu söyleyebiliriz. Ancak birinci çokluk ile ikinci teklik ve çokluk ekleri metinde bulunmamaktadır:

idiserven (153-5b), alısar (144-2a), aldayısar (251-9b), bildüriserlerdür (225-7a).

-{IcAk}: TB'de işlek olarak kullanılmaya başlamıştır:

ölüm olıcağ (s.106-34a), gözüñ yumulıcağ (120-II-9a), yār olıcağaz (80-5a), tamzırıcağ (194-6b); gideceksin (122-II-10b).

Şimdiki Zaman

Günümüz Türkiye Türkçesinde (= TT) oldukça işlek olan $\text{--}\{(I)yor\}$ biçim birimi TB'de $\text{--}Iyorur$ şeklinde iki yerde geçmekte ve şimdiki zaman anlamında kullanılmaktadır.

öldüriyorur (72-2a), olıyorur (81-5b).

Ayrıca TT'de şimdiki zaman kipi olarak kullanılan $\text{--}\{mAktA\}$ biçim biriminin TB'de *şimdiki zaman* anlamında kullanıldığı kanaatindeyiz. EOT üzerine yapılmış çalışmalarda şimdiki zaman anlamında kullanılan böyle bir yapıdan bahsedilmemektedir (Bkz. Özkan, 2001; Gülsevin, 2004; Timurtaş, 1994). Gülsevin, (Gülsevin, 1997:52)'de $\text{+}\{dA\}$ bulunma hâlinin fonksiyonları bölümünde, EOT döneminde ekin mastar eki $\text{--}\{mAk\}$ ile birlikte kullanıldığından bahsetmektedir. Ancak TB'nin 16. yüzyılda

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

yazıldığını göz önüne alırsak aradan geçen iki yüz yıllık dönemde dilin doğal seyri içinde böyle yapılara yönelebileceği kuvvetle muhtemeldir. Yine aynı dönemde –{AcAk}, –{(I)yor}, yapılarının ortaya çıktığını varsayarsak böyle bir biçim biriminin de kullanılmaya başladığı düşüncesindeyiz. TB’de kullanılan bu yapıların kullanıldığı örnekler şunlardır:

*Ḳayḡu bāzārında yindek derd alub **ṣatmaḡdayam**
Derdi olanlarladur hep yine bāzārūm benüm (151-2a)*

*Sen ki **yelmekdesin** ey yil yindek
Sevdiḡümden yaḡa topraḡum ilet (18-4a)*

*Ṣaḡın bu dūnyenüḡ aldanmayasın alına Naḡmī
Ki **aldanmaḡladur** alına yindek anuḡ il zīrā (1-5b)*

İlk beyitteki *yindek* kelimesi “sürekli, daima” anlamlarına gelmekte ve şimdiki zamanla uyum sağlayabilecek bir zaman zarfı oluşturmaktadır. İkinci beyit de aynı durumdadır. Üçüncü beyitte de aynı kelimenin kullanılmasıyla –{mAktA} sürekli bir şimdiki ifade etmekte; böylelikle halk dilinden ziyade kitabî ifadelerde yer alacak olan bu biçim biriminin TT’de bir zaman kipi kategorisinde yer edineceğini müjdelemektedir.

İsteme Kipliḡi

İstek-dilek kipi olarak –{A} biçim birimi kullanılmaktadır:

diyem (112-15), olasın (109-11), bula (104-2b), ḡoyalum (107-46-a), ṣuṣ olalar (38-1b).

Emir kipi birinci çokluk kişi istek-dilek kipiyle birleşmektedir denilebilir.

neyleyeyin (139-1a), gir (s.104-9b), istemegil (139-1a), sürülsün (81-2b), bilsün (97-5a), gelüḡ (s.104-8a), ḡaynatmasunlar (125-4b).

Ayrıca metinde olumlu yapılarda genellikle emir-istek anlamının –{A} kipiyle birleştiḡi, ancak olumsuz kullanımlarda emir - istek anlamının kip kategorisinde farklılaştıḡı dikkat çekmektedir. Arkaik olan –{gII} yapısının bir yerde olumsuz kullanımda yer alması, yine üçüncü çokluk çekimin sadece olumsuz yapıda metinde geçmesi kanaatimizce bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Gereklik kipi/kipliği olarak *gerek* kelimesi kullanılmıştır. – {mAlU} biçim birimi bir yerde geçmektedir:

almağ gerek (40-4b), key gerek (s.1045a), yoğ olsa gerek (124-1a); aşımlalu şurur (192-4b).

Bildirme kipi olarak üçüncü teklik çekiminde *durur /turur* ya da ekleşmiş olarak –{dUr} yapılarının hepsinin kullanıldığını görmekteyiz:

şurbanum (s.109-I-2), şuluşam (89-2a), efendümsin (s.110-5), bayramdur (92-2b), yoğ durur (98-2b), serv şurur (117-2a), dirlikdür (139-6a), şayrustıyuz (s.110-I-1).

Kip ya da *zaman biçim birimlerinin birleşik çekimi* Osmanlı Türkçesindeki gibidir:

aşmış idi (194-1a), çekemezlerdi (126-5a), bulaydum (175-5b), susamışdum (116a-2b), inler imiş (82-6a), bakmazlarımız (91-5b), yazmış imiş (158-3b).

TB'de iki fiilin kip kategorine ait biçim birimi olarak oluşturduğu birleşik yapılar da dikkat çekmektedir:

söyler olıcağ (s.112-10), bakmaz olupdur (13-6a), görünmez ola (46-1a).

TB'de *yeterlik* yapısının olumlu kullanımı EOT ile aynıdır. Ancak –{UmA} yapısına metinde rastlanmadı. Bunun yerine olumsuzluk yapısı günümüzdeki gibi ya da –Abil- yapısına olumsuzluk eki getirilerek yapılmaktadır:

şışebildüğünce (68-4b), yağışduramadum (115-3), öykünebilmez (145-7a)

2.2. Yapım Ekleri

TB'de kelime yapımında ilginç türetmeler vardır:

görmezlenirsin (170-3a), aldayıcı (s.123-21), sevdüğinsüz (s.150-39-3b), oşmadıklığından (40-4a), şocal- (47-5a), bencileyin (52-1a), çağlaşlığ (55-5a), okla-(47-5a), güngiliginde (74-4b), uyuzlanur (146-4b), degzinmeg (255-3b).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009

Fülimsiler

Zarf-fiillerden $\{-mAdAn\}$ yapısı, metnin değişik yerlerinde $\{-mAdIn\}$ biçiminde geçmektedir:

tırmanın (60-3a), ölmedin (7-2a), kılmadın (74-5b).

tırmanın/durmadaın şeklindeki, metnin belirli yerlerinde birden fazla kullanımla dikkati çekerken, bu ek geçtiği kelimelerle sadece bir defa kullanılmıştır. Diğer zarf-fiil eklerine örnekler:

dönüp (s.107-51b), beni her gördüğünce niceye dek (s.115-II-9), gördüm görelî (116-18), geldükçe (119-III-13), Nazmî diyü (120-V-1), düşelden beri (57-2a), düşdükde (107-4a), şoylayuban (255-1a), yanınca (108-4b), öterek (114-2b), severken (155-7b), disem (s.116-10), bengi olsañ (s.269-32a), gitsek (268-31b), virseler (22-1b)⁵

EOT döneminde kullanılan arkaik zarf-fiil ekleri nadir de olsa metinde yer almıştır.

Sıfat-fiiller ve isim fiiller EOT'deki ya da metnin yazıldığı dönemdeki gibidir:

tutduğu s.(105-13b), aylük iden (s.105-15a), (110-18) ölicek her kişi (10-3a), yaramaz derd (s.124-26b), yunmuş beze (53-5a), koculası şol koca (65-4a), oñmaduğ olan (49-6a); varmağa (s.104-1b), bağışından (67-2a).

2.3. Zamirler

TB'de zamirler EOT'deki gibi kullanılmaktadır:

şol (s.105-26a), ol (s.106-30b), hergiz (s.106-30b), imdi (s.109-II-2), kandaýısa (16-2b), kañgi (57-1a) kañı (59-5b).

Üçüncü kişi zamiri, *aña(10-1b), anuñ (1-6b), anuñla (3-1a), anı (3-3b), anlar (6-4b), andan (7-4a), anda (9-1b)* şeklinde kullanılmıştır.

Kendü zamiri araya zamir n'si girmeden isim hâl ekleriyle bitişir: *kendüden (164-3a), kendüye (164-3b), kendüyi (49-3b)*. Ayrıca *kendüzin (7-5a), kendüzi (27-2b), kendüzünğden (s.120-I-2)* şekillerine de rastlamak mümkündür.

⁵ Gürer Gülsevin $\{-sA\}$ biçim birimini zarf-fiil olarak kabul etmektedir (Gülsevin, 2004:150).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

3. Tamlama Yapısı

TB'nin söz diziminde en dikkat çekici durum tamlamalardır. Çünkü TB'de Arapça ve Farsça tamlamalara nerdeyse hiç rastlanmaz. Edirneli Nazmî'nin buradaki tutumu ancak *Türk-i basit*le yazma çabasına dayandırılabilir. Döneminde Bakî, Fuzulî gibi bilinen şairlerin eserlerinde birçok Arapça ve Farsça tamlamalara yer verilmiştir. Edirneli Nazmî'nin ise bu durumdan haberdar olmaması düşünülemez:

benüm derdümü (51-4a), sevdiğümü sevgüsü (51-5a), 'avrat sözünü (52-4b), dudağı şeftelüsü (71-2a), bir güzelü bir gece şarılması (71-4a), güzellik gülliginde ol güzeller goncası yârü (148-5a), şol yakası al göçlek (152-2a), boynuğa alursın âh o al ile kanum benüm (152-2b), odasına gelürseñ bu Nazmî kuluñ sen (161-5a), tuş olub gördüğümce ol yüzi gün alını ayı (222-2b).

Edirneli Nazmî şiiirlerinde Türkçe kelimeleri aruz ölçüsüne göre düzenlerken tamlamaları da buna göre belirleyerek özellikle isim tamlamalarının yerlerini de değiştirmiştir.

II. TB'nin Söz Varlığı

TB'nin söz varlığında, o dönem halkın işlediği dil unsurlarının yanında geçmiş dönemlere ait arkaik kelimelerin de kullanıldığı dikkat çekmektedir. Edirneli Nazmî'nin *Türk-i basit* anlayışıyla yazdığı kabul edilen şiiirlere bakıldığında bazı kelime kullanımının zorlama olduğu kabul edilse de bu arkaik unsurların metinde yer alması dil bilimi açısından belge niteliğindedir denilebilir. Bir de şu husus var ki Edirneli Nazmî'nin *Türk-i basit* anlayışı geçmişten gelen EOT dönemi söz varlığını tekrar canlandırmak mıydı, yoksa dönemi içinde halkın dilindeki sade Türkçenin eserine yansıtılması mıydı? Bizce Edirneli Nazmî geçmişini canlandırma isteğinden ziyade o dönem halkına ait olan dil unsurlarını eserinde yer vermeye çalışmıştır. Çünkü halkın günlük yaşamına sinen ifadeler, atasözleri ve deyimler eserin içine serpiştirilmiştir. Kendisinin de bir asker olduğunu düşündüğümüzde bu durum bizi böyle bir düşünceye sevk etmektedir. Öte yandan sanatçının eserinin tezkire yazarlarınca şiiir üslubu açısından zayıf bulunması edebî bir değerlendirmedir. Ancak esere dil bilimi açısından baktığımızda eserin 16. yüzyıl Türkçesine ait fikirler verebilmesi ve Türkçenin o dönem yaşayan zenginliğinin araştırılmasında önem kazandığı da bir gerçektir.

Söz varlığı konusu çok geniş bir yelpazeyi içine alabileceğinden dolayı TB'ye bu açıdan derinlemesine bakmak

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

istemiyoruz. Sadece eserdeki söz varlığı konusunda düşüncelerimizi belirtip, eserin bu yönü hakkında fikir vermek istediğimizi belirtelim.

Sonuç olarak Edirneli Nazmî'nin *Türk-i basit* hareketine göre oluşturduğu eseri, Türk dil bilimi açısından önemlidir. Gramatikal olarak EOT döneminin özelliklerinin yansıdığı metinde bazen kendi dönemindeki dil içi etmenlerin de kullanıldığı görülmektedir. -{UpdUr(ur)} öğrenilen geçmiş zaman kipi, -{U} zarf-fiili, yuvarlaklaşma gibi özellikler EOT dönemine işaret ederken, -{mAkda}, -{(D)yorur} yapılarının şimdiki zaman kipi olarak 16. yüzyılda kullanılmaya başlaması EOT'den farklılaşması bakımından önemlidir.

Edirneli Nazmî'yi, sadeleştirme cereyanı içinde değerlendirirken geçmişe yönelik sade, anlaşılır Türkçeyi yapay bir şekilde canlandırma çabası yerine; 16. yüzyıl aydın dilinin Arapça ve Farsçaya meylettığı bir dönemde, halkın doğal akışına bıraktığı canlı dili yansıtan ve eseriyle dönemine ait gelenek ve göreneklere, bazı meslek terimlerine yer verdiği bir sanatçı olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- AVŞAR, Ziya (2007). **Edirneli Nazmî- Türkî-i Basit**, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.
- AVŞAR, Ziya (2001). "Türkî-i Basit'i Yeniden Tartışmak", **Bilig**, 18: 127-144.
- DİLÇİN, Cem (1985). **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2006). **Başlangıçtan Yirminci Yüz Yıla Türk Dili Tarihi**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican ve diğerleri (1992). **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERDEM, Mehmet Dursun (2006). "Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi Metinleri ve Bu Metinlerin Diline Kaynaklık Eden Ağızlar", **İlmî Araştırmalar**, 22 :83-110.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997). **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

GÜLSEVİN, Güner- BOZ, Erdoğan (2004). **Eski Anadolu Türkçesi**, Ankara: Gazi Kitabevi.

ÖZKAN, Mustafa (2000). **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul: Filiz Kitabevi.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994). **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul: Enderun Kitabevi.

TURGUT, Savaş (2001). **Edirneli Nazmî, Divân-ı Türkî-i Basî't-İnceleme-Metin-Sözlük-Adlar Dizini**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*